

STOCKHOLMS
STADSMUSEUM

ÖSTERMÅLM III

ÖSTERMÅLM III

BYGGNAD SINVENTERING
STOCKHOLMS STADSMUSEUM 1986

Omslaget: Nybyggnadsritningar för från höger till vänster Musketören 1, 2, 3, 4 (utgörs av två gathus) resp 6 med gatuadress Tysta Gatan 11, 9, 7, 5, 3 resp 1. Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Föregående sida: Flygfoto, norra delen av Östermalm västerut. Foto Ingvar Lundkvist, Stockholms stadsmuseum, 1980. Godkänt för publicering av Försvarsstaben.

Tryckt hos
Grafiska Gruppen
Stockholm 1986

ISBN 91 85238 52 X

ÖSTERMALM III

Byggnadshistorisk inventering 1975-1985

För inledande historisk bakgrund, redigering, layout samt viss kompletterande inventering svarar Suzanne Lindhagen 1985-86.

Inventeringsarbetet i fält och arkiv har utförts av Anna von Ajkay, Lena Berglund, Tarras Blom, Ann Katrin Kihlbro, Mats Persson, Eva Sjöberg samt Karin Sterner.

Fotografer: Stina Brockman, Bruno Ehrs, Göran Fredriksson, Stefan Hasselberg, Johan Hultenheim, Ingvar Lundkvist, Tommy Olofsson, Håkan Pieniowski, Patricio Salinas, Anna Ulfstrand samt Ingrid Wilken.

Kvartersplaner och ålderskarta har ritats av Maria Lipasti.

Utskrift: Ulla Lundberg.

Samtliga fotografier och illustrationer ur Stockholms stadsmuseums arkiv när annat ej anges.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	7
Historisk bakgrund	9
Inledning	9
Tiden före 1800-talets expansion	10
Kungsladugården och Ladugårdslandet på 1600-talet	10
Tillaeus' karta och 1700-talet	10
Ladugårdslandet 1875 enligt Neuhaus' panorama	12
Ladugårdslandet blir Östermalm	15
Utbyggnaden under senare delen av 1800-talet	15
Lindhagens stadsplan	15
1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning	17
Kommunaltekniska nyheter	18
Stadsdelen byter namn	19
Det sena 1800-talets bebyggelse	20
1870-talet och "Ladugårdslandsstilen"	20
1880- och 90-talets högre ståndsbebyggelse	22
Kv Storken och Stockholms Arbetarehem	23
Institutionerna	25
1900-talets bebyggelse	26
Kvarteren kring Karlaplan	26
Tysta Gatan och Breitenfeldsgatan	28
Hemgården och AB Hemtrefnad	29
Institutionerna blir fler	31
De senaste decenniernas byggande	33
Källor och litteratur	34
Karta över fastigheternas byggnadsår	36
Register över fastigheterna inom det inventerade området, ordnade kvartersvis i bokstavsordning	37
Karta över det inventerade området (utvikningsbar)	257

FÖRORD

Publiceringen av stadsmuseets byggnadsinventeringar på Östermalm är i och med denna volym avslutad. Tidigare har utkommit Östermalm I 1974, Östermalm II 1985 och Östermalm IV 1984. I denna del presenteras det område som avgränsas av Sturegatan, Valhallavägen, Oxenstiernsgatan och Karlavägen. Inventeringen av bebyggelsen genomfördes huvudsakligen under 1970-talet med vissa kompletteringar 1983 och 1985. Den avsevärda tidsförskjutning som till större delen föreligger mellan inventering och publicering har medfört att en förnyad besiktning av bebyggelsen varit nödvändig. I de fall yttre förändringar skett sedan inventeringen genomfördes har detta särskilt noterats. Bildmaterialet är också delvis nytaget.

Arbetet inleds med en allmän stadsbyggnadshistorisk översikt. Därefter redovisas i katalogform ett sammandrag av byggnadsdata och en beskrivning av varje enskild fastighet. Katalogen är uppställd efter kvartersbeteckningar i bokstavsordning. Ett utförligare material i blankettform förvaras i stadsmuseet.

Den ökade kunskap om bebyggelsen som inventeringarna givit är grundläggande för museets ställningstagande i samband med t ex stadsplanearbete och när ombyggnad eller förändring av enskilda hus aktualiseras. En kulturhistorisk klassificering av bebyggelsen redovisas inte i detta arbete. 1983 publicerades kartan "HUSEN PÅ MALMARN - kulturhistorisk klassificering" som en del av det kommunala byggnadsvårdsprogrammet för innerstaden. Där redovisas en värdering av huvuddelen av det aktuella området. En klassificering av kvarteren kring Gustav Adolfsparken och längs Oxenstiernsgatan har senare genomförts och finns tillgänglig på stadsmuseet.

Stockholm i februari 1986

Björn Hallerdt
Stadsantikvarie

Marianne Råberg
1:e antikvarie

HISTORISK BAKGRUND

INLEDNING

Föreliggande arbete behandlar norra delen av dagens Östermalm, bl a den del som i dagligt tal brukar kallas övre Östermalm. Området begränsas i norr av Valhallavägen, i söder av Karlavägen, i väster av Sturegatan och i öster av Oxenstiernsgatan. Större delen av det här redovisade området låg tidigare inom Ladugårdslands församling, som efter kyrkan också gick under namnet Hedvig Eleonora församling medan en mindre del hörde till den Kungl Djurgården. 1868 införlivades Djurgården i sin helhet med Stockholms stad och 1906 delades Hedvig Eleonora församling - den till ytan största församlingen i staden och därtill den folkrikaste i hela landet - i tre delar. Den ena fick behålla det gamla församlingsnamnet medan de två andra fick heta Oscars och Engelbrekts församlingar. Redan 1885 hade stadsdelen Ladugårdslandet bytt namn till Östermalm.

Denna historiska bakgrund behandlar endast i korta drag hur den norra delen av Östermalm har formats med betoning på den senare hälften av 1800-talet och 1900-talets första decennier, då stadsdelen av idag växte fram. För fördjupade studier hänvisas till litteraturförteckningen (sid 34), som tar upp en del av de många skrifter, vilka i olika avseenden behandlar Ladugårdslandets och Östermalms historia.

T v: Byggnaderna t v om vägen utgörs av Djursborg, det gamla bostället för Kungl Djurgårdens inspektor. Det revs 1913. Vägen leder ut över Djurgårdens ägor, mot Ropsten och Lidingö. Här ligger idag Karlaplan och Fältöversten. Foto sannolikt från 1900-talets första år.

TIDEN FÖRE 1800-TALETS EXPANSION

Kungsladugården och Ladugårdslandet på 1600-talet

Det vi idag kallar Östermalm gick sedan 1500-talet under benämningen Ladugårdsgärdet eller Ladugårdslandet. Namnet har sitt ursprung i den redan under början av 1400-talet anlagda kungsladugården på Vädla bys mark, belägen ungefär där Nobelparken ligger idag inte långt från den nuvarande Djurgårdsbron. Denna kronans jordbruksfastighet var den äldsta av de tre som kronan ägde i Stockholm, alla belägna norr om staden. På 1500-talet började anläggningen kallas Gamla ladugården. Omkring 1620 byggdes den om och utvidgades men förföll trots detta snart. 1670 brukar betraktas som gårdens slutår.

Under drottning Kristinas förmyndarregering, år 1640, donerades den västra delen av Ladugårdslandet till Stockholms stad. Vid denna tidpunkt hade det redan upprättats en regleringsplan över området. De här redovisade delarna låg emellertid utanför - norr om - det då reglerade området. Huvuddragen i 1600-talets rutnätsplan lever kvar in i våra dagar och överfördes även på delarna närmast norrut i och med att gator som exempelvis Nybrogatan, Sibyllegatan, Artillerigatan m fl allt eftersom drogs längre norrut.

Tillaeus' karta och 1700-talet

Den "General Charta öfwer Stockholm med Malmarne" som stadsingenjören Petrus Tillaeus fullbordade 1731 berättar en hel del om hur Ladugårdslandet såg ut vid denna tid. Ladugårdslandsvikens innersta del, det s k Katthavet, hade ännu inte fyllts ut och i väster hade humlegården från Gustaf II Adolfs tid utvidgats till en s k lustträdgård med planterade alléer. I öster och norr var Djurgårdsstaketet, gränsen mot Kungl Djurgården, markerat. Den västligaste delen av dagens Karlavägen, som vid denna tid gick under namnet Gröna eller Norra Humlegårdsgatan, var framdragen till Seved Båtsgatan, idag Nybrogatan, i öster. Endast två gator, Sibyllegatan och Jungfrugatan, gick ända fram till Djurgårdsstaketet i norr. Ungefär där Karlaplan ligger idag låg Ladugårds Lands Tullen, där man länge betalade tull för de varor som fördes in till Stockholm och ända fram till 1877 betalade en viss avgift för att få färdas på Djurgårdens ägor. Där låg även Djursborg, boställe för Kungl Djurgårdens inspektör. Djursborg, som ju lever kvar som kvartersnamn, revs först några år in på 1900-talet medan de två grindstugorna vid Ladugårdslands Tull jämnades med marken 1896. Det var härifrån som vägen mot Ropsten och Lidingö gick över

Utsnitt ur Petrus Tillaeus' karta över Stockholm, fullbordad 1731 och utgiven i koppargravyr 1733. (Observera att norr är till höger.)

Djurgårdens ägor. Dessutom fanns här en förbindelse med Lill-Jans, välkänt hovjägereboställe och krog, via den gamla Ladugårdslands Tullgatan, vilken delvis är densamma som dagens Östermalmsgatan.

Området norr härom har Tillaeus markerat med små berg. Det var de s k Tyskbagarbergen, uppkallade efter den tyska bagarfamiljen Kammecker, som kom till Sverige och Stockholm på mitten av 1600-talet och som så småningom kom att äga ett stort område häromkring. Kammeckers kvarn är också utsatt på Tillaeus' karta, för övrigt den enda kvarnen i den här redovisade delen av det gamla Ladugårdslandet. Den låg mellan Karlavägen och Valhallavägen, ungefär där Nybrogatan idag är framdragen. Inte långt från kvarnplatsen är några lergropar markerade. Dessa fungerade sannolikt som lertäkter för tillverkning av tegel. Bebyggelsen på Ladugårdslandet bestod emellertid under hela 1700-talet och ännu långt in på 1800-talet av anspråkslösa trähus med undantag av adelns och bor-

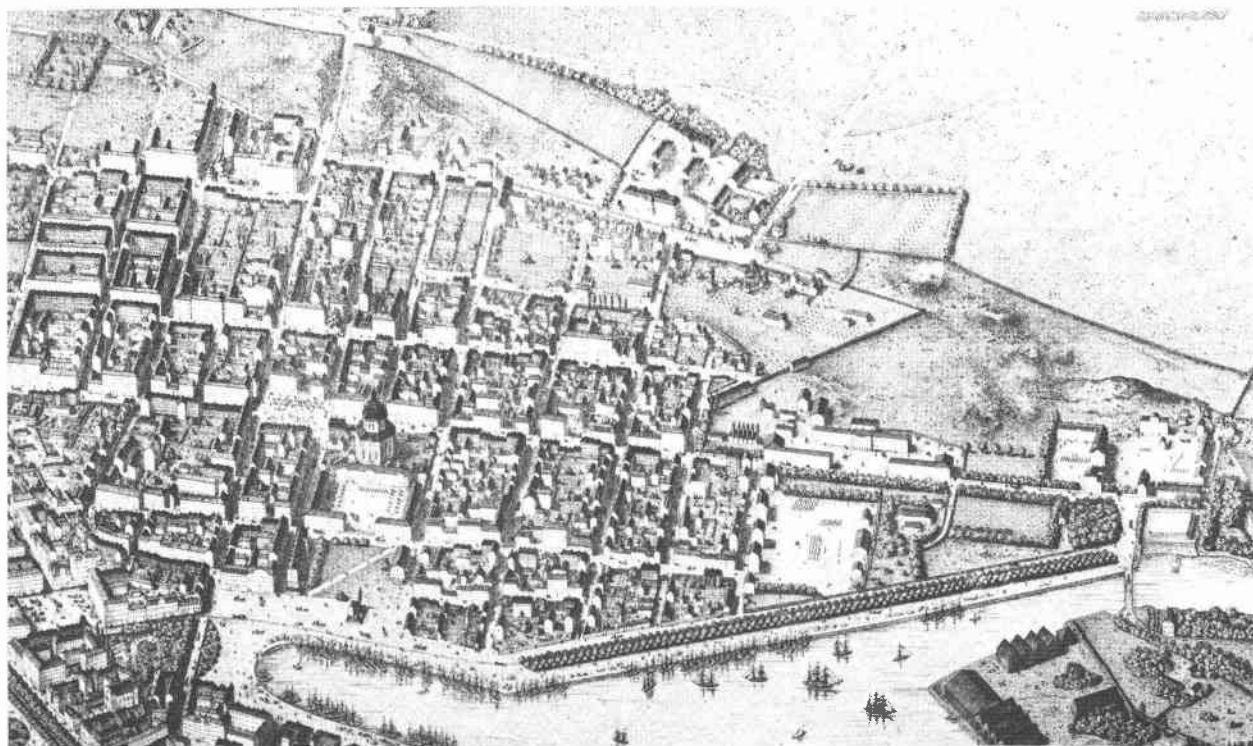
Nybrogatan norrut med Kammeckers kvarn och Tyskbagarbergen i fonden. Bostadshuset med det brutna taket var den s k Brandelska egendomen, uppkallad efter den Brandel som ägde sockerbruket alldeles i närheten. Osignerad oljemålning, sannolikt 1850-talet.

gerskapets malmgårdar. Den nordligaste delen, närmast Djurgårdsstaketet, var fortfarande i allra högsta grad stadens utkant eller landsbygd. Området bortom Ladugårdslandstullen kallades långt in på 1700-talet för "Yttersta mörkret".

Ladugårdslandet 1875 enligt Neuhaus' panorama

Vid tiden för tillkomsten av Tillaeus' karta, 1730, bodde drygt 6 000 personer i Ladugårdslands församling. Under de närmaste hundra åren fördubblades invånarantalet och 1875 var omkring 25 000 personer mantalsskrivna i församlingen. Bebyggelsen växte allt eftersom ut över Ladugårdslandets jungfruliga marker men den äldre bebyggelsen byggdes också till och på för att kunna hysa den ökande befolkningen. Ännu vid 1800-talets mitt bar dock större delen av Ladugårdslandet en prägel av småstad med en i huvudsak lågskalgig träbebyggelse med trädgårdar omgärdade av plank. Ladugårdarna och stallen låg fortfarande tätt eftersom många hade kor, hästar och grisar.

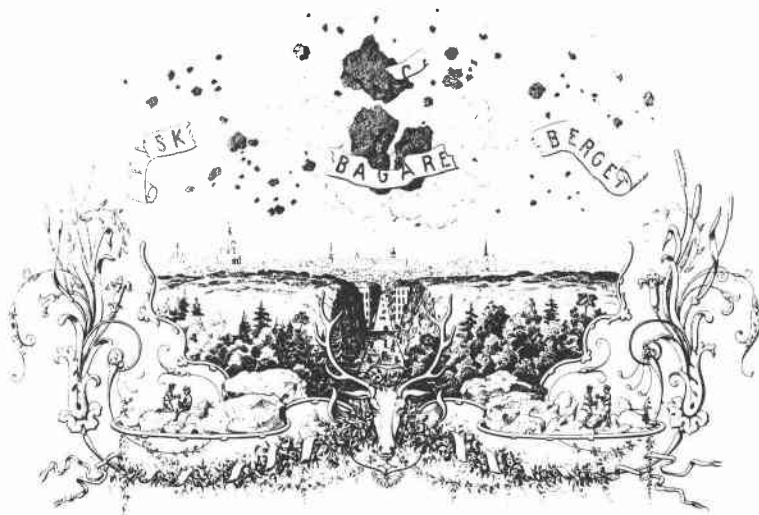
När Heinrich Neuhaus, den tyske litografen, under början av 1870-talet målade sitt panorama över Stockholm i fågelperspektiv, hade staden börjat växa till en storstad. Området norr om dagens Karlavägen var emellertid ännu så sent som på 1870-talet föga bebyggt, norr om Djurgårdsgränsen var det i princip helt obyggt. Tyskbagarbergen framträdde tydligt med den år 1868 fullbordade genomsprängningen, som efter dåvarande regenten fick namnet Karl XV:s Port - idag motsvarande Nybrogatan strax söder om Valhallavägen. Forcerandet av de tidigare ogenomträngbara bergspartierna i Ladugårdslandets norra delar var inledningen till något alldeles nytt. Nu kunde man även ta dessa marker i besittning.

Utsnitt ur Heinrich Neuhaus' panorama över Stockholm på 1870-talet. Norra delen av Ladugårdslandet är ännu obebyggd men stenstaden tränger allt längre norrut. Ladugårdsgärdet fungerar fortfarande som exercisplats.

Strax söder om Karl XV:s Port, på hörnet Nybrogatan och Ladugårdslands Tullgata, är det gamla Brandelska sockerbruket uttritad. Det uppfördes under förra hälften av 1700-talet men utnyttjades sedermera även som magasin, garnison och kolerasjukhus. Just på 1870-talet användes det som härbärge för de många bostadslösa som då fanns i staden - resultatet av en nästan explosionsartad inflyttning från landsbygden. Dagens Karlavägen är ännu inte framdragen längre än till Nybrogatan. Ladugårdslands Tullgata går precis som tidigare från de små tullstugorna i öster förbi Fattigkyrkogården (nuv Stureparken) mot Lill-Jans i väster.

Genomsprängningen av Tysk-bagarbergen gjorde det möjligt att exploatera även de norra delarna av Ladugårdslandet. Illustrationen utgör huvudet på ett aktiebrev från 1861 för det bolag som bildades för att spränga bort bergen.

På flera punkter har Heinrich Neuhaus i sin skildring av det växande Stockholm gått händelserna ett stycke i förväg. T ex har han ritat ut hela den breda och trädplanterade Strandvägen, färdigställd först 1878. Samma sak gäller Svea artilleriregementes kaserner, som skymtar uppe i panoramats överkant. Anläggningen, numera Militärhögskola, står än idag kvar på norra sidan av Valhallavägen och fungerar som fondmotiv i Nybrogatans norra ände. På Ladugårdsgärdet som breder ut sig mot nordost excercerar soldater i snörräta rader. Veterinärinstitutet, en anläggning strax väster om Ladugårdslands Tull och invigd först 1880 finns också med i Neuhaus' skildring av Stockholm liksom Ladugårdslandets läroverk inte långt därifrån. Skeppargatan slutar i norr med den sk Blanches malmgård, där August Blanche - samtidigt store stockholmskildrare - levde fram till sin död 1868. Gården revs 1880 för att lämna plats åt Karlavägen, som enligt de nya stadsplanerna skulle dras fram här.

August Blanches malmgård med sin trädgård. Efter Blanches död köptes gården av storbyggmästaren C O Lundberg, som gjorde sig en stor förmögenhet på just försäljningen av denna malmgård. Teckning av O A Mankell, Ny Illustrerad Tidning 1871.

Vid den stora bostadsbristen i slutet av 1870-talet härbärgerades de många husvilla bl a i det f d Brandelska sockerbruket, som revs 1903. Teckning i Familjevänner 1878.

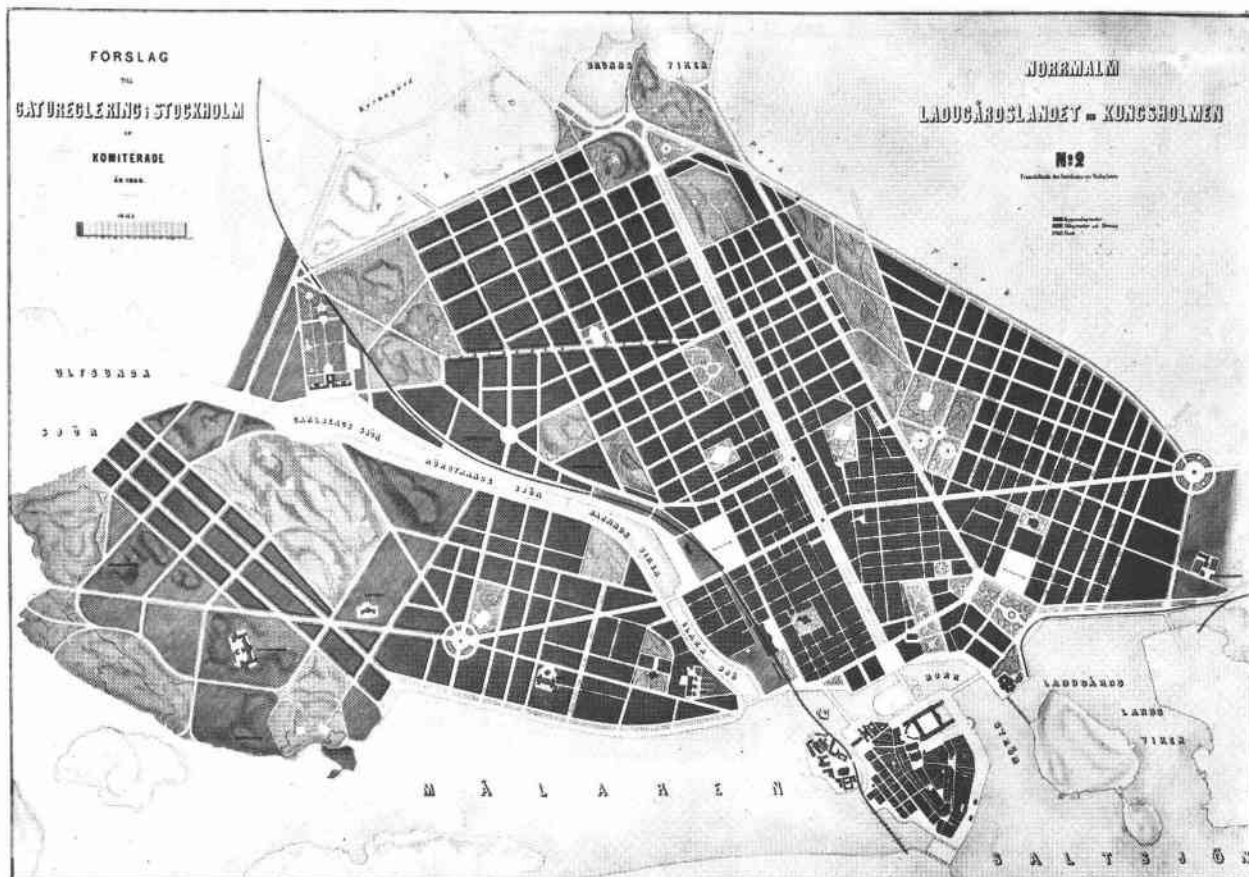
LADUGÅRDSLANDET BLIR ÖSTERMALM

Utbyggnaden under senare delen av 1800-talet

Under 1800-talet mångdubblades Stockholms befolkning. År 1800 hade staden 75 000 invånare, femtio år senare 93 000. 1900 hade siffran stigit till 300 000. Stadens centrala delar med Nicolai, Klara och Jacobs församlingar var mer eller mindre fullbyggda och man tvingades under 1800-talet bygga allt längre ut på Ladugårdslandet, där nybyggnadsverksamheten kom att bli mycket intensiv under århundradets senare hälft. På slutet av 1800-talet var antalet "anmälda nybyggnader" per år i Ladugårdslands församling mellan ca 120 och 180. Församlingens invånarantal ökade mer än någonsin tidigare från drygt 15 000 år 1850 till närmare 67 000 år 1900. De nya hus som uppfördes var till större delen större hyreshus, således av en helt annan karaktär och storlek än nybyggnaderna vid seklets början och mitt. De norra delarna av Ladugårdslandet var emellertid fortfarande utkant av staden. Tyskbagarbergen var inte heller, trots att man nu med dynamitens hjälp hade möjlighet att spränga bort de stora bergsklackarna, den mark som man i första hand valde att bygga på. Det var därför naturligt att det var kvarteren omedelbart öster om Sturegatan och norr om Karlavägen som bebyggdes först.

Lindhagens stadsplan

De hygieniska och sociala förhållandena på Stockholms malmar var vid mitten av 1800-talet mycket dåliga. Bebyggelsen saknade ännu moderniteter som vatten och avlopp, trångboddheten var mycket utbredd och gatorna och gränderna var smala och saknade i allmänhet beläggning. Det fanns emellertid inte någon aktuell stadsplan som gällde för hela staden, varför de flesta reformförslagen sköts på framtiden. De miserabla sanitära förhållandena i staden i kombination med den ökande byggnadsverksamheten tvingade till slut stadsfullmäktige att tillsätta en kommitté, som under ledning av justitierådet Albert Lindhagen, lade fram ett förslag till gatureglering av Stockholms malmar år 1866. Grundtanken i förslaget var att med breda trädplanterade gator och många parker föra in ljus och luft i staden och därigenom skapa drägligare bostads- och levnadsförhållanden för stadens snabbt växande befolkning. De breda gatorna skulle också möjliggöra bättre kommunikationer och i någon mån hindra elden att vid stora eldsvådor sprida sig från kvarter till kvarter. Förebilderna till de nya stadsplaneidéerna hämtades från Paris, Berlin och Wien.

Förslag till gatureglering i Stockholm, framlagt 1866 av en kommitté under ledning av justitierådet och stadsfullmäktigeledamoten Albert Lindhagen. Förslaget genomfördes aldrig i sin helhet. Valhallavägen gör i förslaget en böj ned mot Karlaplan, vilken här är en helt cirkelrund plats.

Vad Ladugårdslandet beträffar innebar 1866 års stadsplaneförslag bl a att Ladugårdslandsviken skulle fyllas igen ytterligare. Från en stor cirkelrund plats, markerad något öster om dagens Karlaplan, strålade en rad breda gator, några av dem trädplanterade. En av de breda avenyerna gick snett över Östermalm, fram till dagens Stureplan och via Lutternsgatan (idag Kungsgatan) över till Kungsholmen och vidare västerut ända fram till Tranebergsbron. Enligt kommittérades förslag skulle denna trafikled från Karlaplan gå vidare österut över Ladugårdsgärde, förbi Borgen och ända fram till Lidingöbro. Ladugårdsgärdet var för övrigt tänkt att bebyggas i stora regelbundna kvarter. Valhallavägen gjorde en mjuk sväng åt sydost och Karlaplan, där den slutade. I övrigt arbetade man vidare på 1600-talets rätvinkliga gatunät. 1800-talets skala var dock en annan med bredare gator och större kvarter.

Stadsplanen för den här aktuella delen av Ladugårdslandet fastställdes 1876 resp 1879. Förslaget hade då genomgått många förändringar. Så blev t ex aldrig den breda trafikleden från Tranebergsbron till Lidingö verklighet med undantag av sträckningen Kungsgatan. Norra Humlegårdsgatan, som 1885 fick namnet Karla-

vägen, var i förslaget en ordinär gata men blev en bred esplanad vid genomförandet. Lindhagens förslag till cirkelrund platsbildning, dagens Karlaplan, gick till slut igenom trots beredningsutskottets motförslag, vilket innebar en rektangulär plats. Karlaplan flyttades också något längre åt sydväst för att inte ligga på Djurgårdens ägor, dvs kronans mark. Valhallavägen fick en annan dragning än det var tänkt från början. Denna stadens gräns mot Norra Djurgården var en fortsättning på och uträtning av Drottning Kristinas väg, vilken var markerad redan på Tillaeus' 1730-talskarta. Valhallavägen som i öster slutade ungefär vid Jungfrugatan fastställdes först på mitten av 1880-talet - då utan den södergående böj som Lindhagen först hade föreslagit. Först i och med att Gärdet exploaterades på 1930-talet, drogs Valhallavägen längre österut till sin nuvarande längd. Genom bl a Karlaplan och Valhallavägen har Albert Lindhagens stadsplaneidéer präglat det övre Östermalms utseende in i vår egen tid.

1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning

För att i möjligaste mån reglera det ökade byggandet, inte bara i Stockholm utan också runt om i landet, tillkom år 1874 en byggnadsstadga för rikets städer. Denna föreskrev bl a att varje stad skulle bebyggas enligt en stadsplan, fastställd av Kungl Maj:t. Vidare skulle en lokal byggnadsnämnd övervaka byggandet med hjälp dels av byggnadsstadgan, dels av en lokal byggnadsordning, som för Stockholms del tillkom 1876. Nyanlagda gator skulle hädanefter vara minst 18 m breda, vilket stämde väl överens med det för Stockholm planerade esplanadsystemet. Hushöjderna maximerades från tidigare 4 till 5 vån och sattes i direkt relation till gatans bredd - ju bredare gata ju högre fick byggnaden vara. Hus vid öppna platser fick vara så höga som 22 m. Hörnbyggnader skulle ha avskurna eller rundade hörn och gårdarna fick ett minimimått i förhållande till tomtens storlek. I brandsäkerhetens intresse föreskrevs att husen skulle vara uppförda i sten, vilket dock hade varit regel sedan 1700-talet. Taken skulle kläs med plåt, tegel eller skiffer.

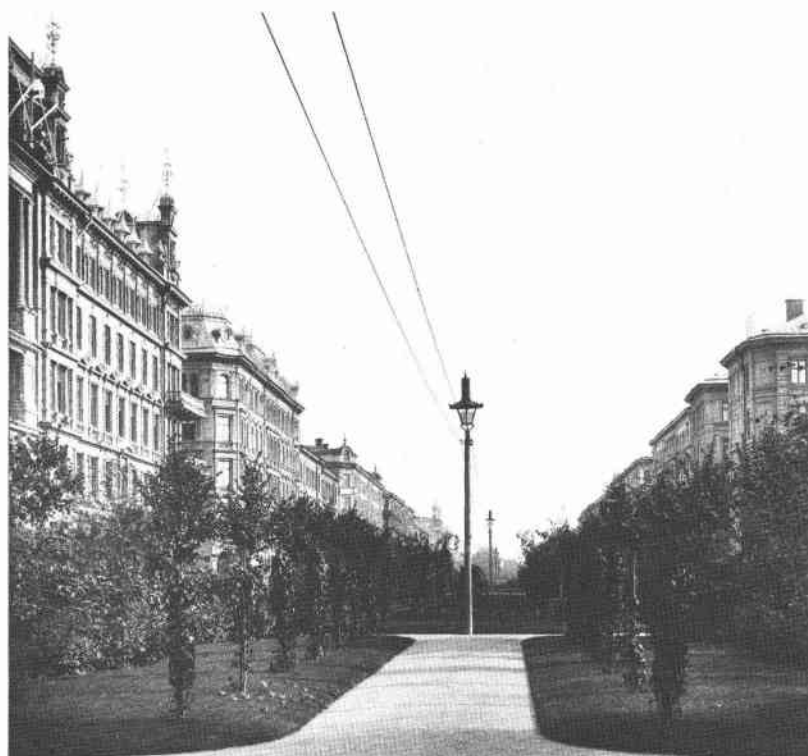
1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning kom i mycket att prägla denna del av det sena 1800-talets Östermalm. En ny byggnadsordning utfärdades 1890 men med endast obetydliga förändringar. Formellt gällde den ända in på 1930-talet men var då självfallet starkt föråldrad. Genom en frikostig dispensgivning urholkades så småningom byggnadsordningens bestämmelser helt. I denna del av Östermalm finns t ex många s k kungsvåningar, dvs den 6:e något indragna våning som man av Kungl Maj:t fick dispens att bygga, framförallt i 1910- och 20-talets bostadshus.

Kommunaltekniska nyheter

Ännu vid mitten av 1800-talet tömdes avskräde och slask från hushåll, verkstäder och gator i vattnen längs Stockholms stränder. Samtidigt tvättade många sina kläder från klappbryggor i detta vatten och tog ibland också vatten till hushållet därifrån. Många brunnar, särskilt på Ladugårdslandet, var direkt hälsofarliga. Trots koleraepidemier m m vågade man inte fylla igen dem på grund av brandfaran. När diskussionerna om en eventuell vattenledning togs upp ansåg många - trots detta - att det var onödigt i en så vattenomfluten stad som Stockholm. 1861 togs emellertid de första vattenledningarna i bruk och vid sekelskiftet täckte ledningarna större delen av staden. Under 1860-talet drogs de första underjordiska avloppsledningarna.

Vattenklosetter installerades i en del fastigheter redan på slutet av 1860-talet men var fram till sekelskiftet förbehållna de mer lyxbetonade bostäderna. Avträdena lades annars i allmänhet på gården, där även husets gemensamma tvättstuga placerades. I fastigheter med många lägenheter kantades gården ibland med långa rader av torrdass - ett för varje lägenhet.

1853 byggdes gasverket vid Klara sjö och de första gaslyktorna tändes i januari 1854. Till att börja med användes gasen huvudsakligen för belysning, så småningom allt mer för gasspisar och uppvärmning. Elektriciteten kom emellertid att allt eftersom konkurrera ut gasen. Det första elverket togs i drift 1892. Redan i början av 1880-talet blev Karlavägen Stockholms första elektrifierade gata. Lamporna drevs då av en lokomobil.

Karlavägen österut med de första elektriska gatlyktorna. Huset längst till vänster i det nordvästra hörnet av Sturegatan och Karlavägen är numera rivet. Huset t h därom står däremot kvar än idag (Hjorten 21). Foto från senare delen av 1880-talet.

Stadsdelen byter namn

Med de många kommunaltekniska nyheterna, såväl byggnadsstadga som byggnadsordning samt en fastställd stadsplan var Ladugårdslandet väl rustat för en utbyggnad. Stockholms välbärgade skikt, som omkring seklets mitt bodde i trakten kring Brunkebergstorg eller Kungsträdgården, drog sig under senare delen av 1800-talet allt längre österut. Framförallt var fastigheterna längs de stora esplanaderna - Strandvägen, Karlavägen och Narvavägen - de mest attraktiva, men även övriga delar av Östermalm drog till sig en burgen befolkning. Ända in i våra dagar hör stadsdelen till innerstadens mest eftertraktade bostadslägen.

Det var i samband med att Ladugårdslandet övergick till att bli stadsdelen par préférence bland stadens överklass som stadsdelen fick sitt nuvarande namn. 1885 lämnade ett närmare hundratal invånare i församlingen in en petition till överståthållareämbetet angående ändring av namnet till Östermalm. Man anförde bl a att "Ingen lär nämligen kunna bestrida att benämningen Ladugårdslandet föga passar in på den nyaste och mest välbyggda delen av vår huvudstad, för så vitt någon mening skall ligga i detta namn". Man påpekade dock att det inte var "benämningens anspråkslöshet, som utgör det egentliga skälet till vår

Jungfrugatan söderut från Östermalmsgatan. I fonden skymtar Hedvig Eleonora kyrka. Stenstaden växer allt längre norrut allt eftersom den äldre kåkbebyggelsen jämnas med marken. Fotot sannolikt från omkring 1900.

framställning, utan en allmänt hyst önskan att åt denna stadsdel om möjligt förvärva en benämning, som är på en gång mera adekvat och bättre överensstämmande med de övriga, utanför den egentliga Staden inom broarna belägna stadsdelarna, de s k malmarnas namn." Petitionen avstyrktes först med motiveringen att det föreslagna namnet tidigare hade använts om den delen av Norrmalm, som låg omedelbart öster om Brunkeberg. En begärd votering gav dock resultatet att det gamla Ladugårdslandet bytte namn och blev Östermalm sommaren 1885. Det kan tilläggas att Namnberedningen 1922 lade fram ett förslag till förnyad namnändring - tillbaka till Ladugårdslandet. Förslaget möttes av en hård opposition från såväl stadsdelsbor som press, varför namnet Östermalm bibehölls.

DET SENA 1800-TALET'S BEBYGGELSE

1870-talet och "Ladugårdslandsstilen"

Det var under 1870-talet, strax efter det att Neuhaus fullbordat sitt panorama över Stockholms malmar, som bebyggelse av en mera stadsmässig karaktär började breda ut sig över norra Ladugårdslandets gamla tobaksgården. Som tidigare nämnts var det den västligaste delen av det här redovisade området som exploaterades först, dvs kvarteren omedelbart norr om Karlavägen och öster om Sturegatan. Fortfarande gick den nya bebyggelsen inte öster om Karl XV:s Port.

Endast drygt tio av dessa bostadshus från 1870-talets sista år står kvar idag, alla koncentrerade till kvarteren längs Karlavägen - Hjorten, Hinden och Rådjuret (se vidare Karta över fastigheternas byggnadsår, sid 36). Av dessa är flertalet tyvärr både på- och ombyggda med mer eller mindre förvanskade fasader. Några väl bevarade exempel finns dock kvar, t ex den nästan helt sammanhängande husraden längs Grev Turegatan i kv Hinden (18, 15, 14 och 20). De är alla tämligen anspråkslösa hyreshus med rusticerade bottenvåningar samt en enkel, nästan standardiserad putsdekor i form av fönsteromfattningar, våningslister och avslutande takgesims. Det torde ha varit denna 1870- och i någon mån även 1880-talets arkitektur, som gett upphov till begreppet "Ladugårdslandsstil". Det var Claes Lundin som i "Nya Stockholm", utgiven 1890, skrev att det i Stockholm vid slutet av 1870- och början av 80-talet inte fanns "någon arkitektur, men en s t i l hade vi dock, den s k Ladugårdslandsstilen". Lundin beskrev denna som "en med löst påsmetade gipsprydnader gjord tillämpning af den bekanta ladustilen, hvilken i Sverige har gamla anor" och satte likhetstecken mellan denna och "i alla afseenden dåliga hus, illa hopkomna och utan någon hänsyn till sundheten".

Det var fasader av detta slag som Claes Lundin menade var byggda i "Ladugårdslandsstil". Här är hörnet Karlavägen/Brahegatan med Hjorten 7 t v och hörnhuset Hjorten 8, uppförda 1878 resp 1879 men idag totalt om-, till- och påbyggda. Foto 1890-talet.

Trots Lundins förklenande epitet och bestämda påstående att dessa hus var dåligt byggda har flera av dem bevarats in i våra dagar. I kv Rådjuret på östra sidan av Grev Turegatan ligger ytterligare två hus från 1870-talets sista år. Rådjuret 13 är en våning lägre men i övrigt av samma enkla karaktär som husen i kv Hinden mittemot. Rådjuret 14 avviker däremot från gatans övriga 70-talsbebyggelse. Med sina markerade sidorisaliter, endast $2\frac{1}{2}$ våningar och mansardtak med vindskupor på rad påminner huset i mycket om den villaarkitektur som vid denna tid blomstrade några hundra meter längre västerut, i Villastaden norr om Humlegården. Både Rådjuret 13 och 14 placerades på byggherrarnas eget initiativ några meter indragna från gatulinjen. Detsamma gällde huset omedelbart söder därom, Rådjuret 17, uppfört ungefär samtidigt. Kvarterets övriga byggherrar följde emellertid inte deras exempel. Först 1937, när en ny stadsplan fastställdes för kvarteret, säkrades förgårdarna till de ovan nämnda fastigheterna samt delvis också för Rådjuret 4. Trots att både Rådjuret 17 och 4 idag är bebyggda med hyreshus från slutet av 30-talet, uppförda i tidens funktionalistiska anda, kvarstår 1870-talets små förgårdar både framför dem och de två grannhusen norrut. Flera av områdets bevarade 1870-talshus - t ex Rådjuret 13 och 14 - uppfördes efter osignerade byggnadsritningar. Oskar Erikson är en av de enstaka kända arkitekter, som vid denna tid var verksamma på Ladugårdslandet.

Valhallavägen västerut med 1880-talsfasader på rad. Till vänster mynnar Grev Turegatan. Foto omkring 1890.

1880- och 90-talets högre ståndsbebyggelse

Claes Lundin ger oss i sin "Nya Stockholm" även en bild av hur huvudstadens utkanter ändrade karaktär under 1880-talet. Han skriver: "Då man går fram åt Valhallavägen, stadens ytterlinje åt det hållet, och ser den långa raden af höga tegelhus å ena sidan samt skogen helt nära på den andra, finner man vilken ofantlig förändring staden i största hast undergått. De ruskiga, men måleriska kojorna och tobaksländen ha försvunnit, och Stockholm bygger sina stora hyreskaserner i fem våningar ända ut till skogsbrynet. Så komma stadens alla utkanter att småningom, kanske snart nog, förändras."

Just Valhallavägen visar en rad mycket goda exempel på just 1880-talsbebyggelse. Drygt fem hela kvarter längs gatans södra sida på ömse sidor om Sturegatan utgörs av byggnader uppförda på 1880-talet. Sturegatans östra sida, från Karlavägen i söder till Valhallavägen i norr, består också helt av 1880-talshus, varav en del dock är något förändrade. Även Karlavägens norra sida visar en rad exempel på den för 80-talet så typiska putsarkitekturen. Fasaderna är symmetriskt uppbyggda, ofta med en rusticerad bottenvåning, kraftiga våningslistor och en avslutande takgesims, pilastrar, hörnkedjor och fönsteröverstycken av varierande slag. Formspråket är i allmänhet hämtat från någon historisk stil, exempelvis renässans eller gotik. Kvartershörnen är fasade eller rundade och många gånger markerade med ett torn el dyl. I det här redovisade området är det kvarteren närmast Sturegatan som rymmer denna typ av bebyggelse. Öster om Artillerigatan finns idag inget bevarat från 1880-talet.

1890-talet har till skillnad från decenniet dessförinnan endast satt enstaka spår på denna del av Östermalm. Det är framförallt i kvarteren kring korsning-

Interiör från ett hem på Sturegatan 48. Märk bl a den rikt bemålade takstuckaturen. Foto K J Olsson 1894.

en Östermalms- och Sibyllegatorna som vi återfinner dessa hyreshus med fasader som till stor del har skalats av sin ursprungliga dekor. Några väl bevarade exempel finns dock kvar, t ex hörnet Nybro- och Östermalmsgatan (Karl XV:s Port 3) samt hörnet Valhallavägen och Jungfrugatan (Storcken 4).

Det sena 1800-talets bostadsbebyggelse på Östermalm var i huvudsak avsedd för en kapitalstark befolkning. Hit flyttade det nya industrisamhällets överklass. Inte bara exteriörerna var påkostade utan även interiörerna. Lägenheterna var ofta stora med ett, ibland flera, rum för tjänstefolket. I de enklare utformade gårdshusen med mindre lägenheter bodde emellertid folk med betydligt lägre inkomster och lägre social status än i de pampigare gathusen. Denna sociala blandning inom en och samma fastighet var förr utmärkande för Östermalm och bidrog till att stadsdelen, trots allt, inte blev ett renodlat överklassdistrikt.

Bland de arkitekter, som varit verksamma i denna del av staden under 1800-talets sista decennier bör bl a nämnas Johan Laurentz, Carl Kleitz och A E Melander. Mycket produktiv var även A G Forsberg, som stått för en stor del av de många än idag bevarade rikt putsade fasaderna från 1880-talet.

Kv Storcken och Stockholms Arbetarehem

På 1890-talet uppfördes i kv Storcken, mellan Sibylle- och Jungfrugatorna, några arbetarbostadshus som i mycket avviker från den omgivande bebyggelsen. Initiativtagare till uppförandet av dessa hus var Agnes Lagerstedt, lärarinna vid Hedvig Eleonora folkskola. Hon mötte i sitt dagliga arbete många av de

Interiör från en av lägenheterna i Stockholms arbetarehem, Sibyllegatan 52. Foto 1890-talet.

barn, som ännu levde kvar under de allra uslaste förhållanden i Ladugårdslandets då rivningsmogna kåkbebyggelse. Som vice värdinna i de ökända kvarteren kring Nybergsgränd (nuvarande Nybergsgatan), strax söder om Karlavägen, lyckades Agnes Lagerstedt med olika medel förbättra boendeförhållandena för de många arbetarfamiljer som bodde där. Uppmuntrad av dessa framgångar, lyckades hon få en rad intressenter att 1892 teckna aktier i ett bostadsbolag, AB Stockholms Arbetarehem. Bolaget lät omedelbart uppföra två bostadshus i kv Storken, beläget i det då framväxande Östermalms utkant.

Syftet med Stockholms Arbetarehems bostadshus var att upplåta sunda, ändamåls- enliga och billiga bostäder åt stadens arbetare. Lägenheterna var genomgående mycket små - 1 rum med eller utan kök. Enkelrumslägenheterna var försedda med en kakelugnsspis för matlagning. Köken gjordes medvetet mycket små för att förhindra uthyrning till inneboende, något som annars var mycket utbrett bland arbetarklassen. Standarden var för denna tid och denna typ av hus mycket hög med såväl avlopp som rinnande kallt vatten i samtliga kök.

De nya husen, uppförda efter ritningar av E O Ulrich, var inflyttningsklara hösten 1893. Några år senare, 1896-97, uppfördes ytterligare några hus söder därom. Denna gång anlätades A G Forsberg som arkitekt. Fasaderna var, liksom på de några år äldre husen, enkelt utformade med rött hårdbränt tegel med sparsam dekor i form av ankarslutur och mönstermurat svart tegel. I det stora bostadskomplexet fanns såväl samlings-sal, bibliotek med läsrum samt en handelsbod, som drevs efter kooperativt mönster. På gården, som var planterad, stod ett mindre fristående hus med tvättstuga, badrum, bakugn och torrklosetter. Även för de nyare husen gällde principen att inneboende var förbjudet - detta stipulerades t o m i hyreskontraktet. 1897 bodde omkring 650 personer i fastighetens drygt 140 lägenheter.

Sedan 1930-talet, då samtliga lägenheter fick vattentoaletter och vissa lägenhetssammanslagningar ägde rum, har fastigheten inte förändrats i någon nämnvärd omfattning. Exteriören är i princip orörd sedan byggnadstiden och interiören bevarar i mycket hög grad sin ursprungliga karaktär. De snart hundraåriga arbetarbostadshusen i kv Storcken utgör därmed ett utomordentligt prov på det sena 1800-talets filantropiska byggande.

Institutionerna

Den bebyggelse som bredde ut sig över Ladugårdslandet under 1800-talets sista decennier utgjordes som tidigare påpekats huvudsakligen av bostadshus. Några institutioner av olika typer fann dock sin plats i kvarteren norr om Karlavägen under denna tid. På Östermalmsgatan 69, (kv Bävern 14) uppfördes exempelvis Frälsningsarméns första kyrkolokal i Sverige. Templet, som det kallades, invigdes på juldagen 1887. Det var ingen tillfällighet att man valde att placera sin kyrka just på Ladugårdslandet. Här levde ännu många fattiga, som man gärna ville nå och hjälpa. Arkitekt till kyrkans fasad var A E Melander, för byggnaden i övrigt stod byggmästaren R Alderin. Kyrkan ligger inklämd mellan två alldeles vanliga bostadshus men avviker genom sin fasadutformning från gatans övriga bebyggelse. Exteriören är väl bevarad sedan byggnadstiden medan interiören i mycket har förändrats. De två kyrkosalarna har dock i stort sett bevarat sin karaktär trots ett sekels användning. Så småningom inköptes den östra grannfastigheten, som blev - och alltjämt är - Frälsningsarméns huvudkvarter.

Ladugårdslandet har alltsedan början av 1800-talet varit en stadsdel som mycket starkt präglats av de militära anläggningar som funnits här. Svea Artilleriregementes kaserner norr om Valhallavägen har redan tidigare nämnts. Längst öster ut på Ladugårdslandet, söder om Karlavägen, uppfördes på slutet av 1880-talet ännu en kasernanläggning, avsedd för Svea och Göta livgarde. Byggnaderna låg i omedelbar anslutning till Ladugårdsgärdet, som sedan 1600-talet fungerat som exercisplats. På den s k Ekbacken, omedelbart norr om kasernerna, uppfördes i början av 1890-talet en garnisonskyrka, som fick namnet Gustav Adolfskyrkan (idag belägen mitt i Gustav Adolfsparken, kv Fältpärsten 15). Arkitekt till denna lilla nygotiska kyrka, uppförd i rött tegel, var Carl Möller, som just avslutat sitt arbete med Johannes kyrka. Gustav Adolfskyrkan var ursprungligen avsedd som gudstjänstlokal för stockholmsgarnisonen och fungerade som sådan fram till slutet av 20-talet då själavården genom ett riksdagsbeslut upphörde vid de militära förbanden. Kyrkan hyrdes därpå ut under några år men var vid flera tillfällen rivningshotad. Det förekom även planer på att den skulle byggas om för annat ändamål - bl a till biograflokal! Fr o m 1938 fun-

Veterinärinstitutet, invigt i september 1880 och rivet 1911. Överst huvudbyggnaden, därunder gården med bl a stallbyggnader. Ur Ny Illustrerad Tidning 1880.

gerade kyrkan som stadsdelskyrka för Gärdet, som då var under framväxt. 1963 övergick den helt i Oscars församlings ägo.

Några av de institutionsbyggnader, som uppfördes i denna del av Östermalm under slutet av förra seklet, är numera rivna men bör trots detta få ett omnämnande. Ladugårdslandets lägre elementarläroverk fick till exempel ett eget skolhus år 1878 på Artillerigatan, i samma kvarter som Östra Real uppfördes några decennier senare. Den gamla skolbyggnaden stod kvar på skolgården in på 1930-talet, då den revs. Något längre österut på Karlavägen låg under en period Veterinärinstitutet. Det var ett kvartersstort komplex, placerat i Grevgatans då norra ände. Institutet uppfördes 1880 men revs redan 1911, då den nya Veterinärhögskolan uppfördes ute i Frescati. 1880 insåg man uppenbarligen inte att denna del av Östermalm inte så länge till skulle förbli utkanten av staden. En anläggning av detta slag kunde omöjligt ligga i ett tätt bebyggt område varför institutet inte blev mer än drygt 30 år gammalt.

1900-TALETS BEBYGGELSE

Kvarteren kring Karlaplan

1860- och 70-talets planer på en cirkelrund Karlaplan kom aldrig att fullföljas helt och det kom också att dröja flera decennier innan 1880- och 90-talshusen på Karlaplans södra sida slutligen fick sina pendanger på den norra sidan av platsen. Dess lantliga karaktär kvarstod ända in på 1910-talet då Djursborg, det gamla inspektorsbostället, revs. 1911 hade en stadsplan för om-

rådet mellan Skeppar- och Banérgatorna, norr om Karlavägen, fastställts. Planen föreskrev bl a att kvarteren skulle bebyggas med stora och höga bostadshus med undantag av nuvarande kv Fältöversten, som upptog en offentlig byggnad vänd mot Karlaplan.

Arkitekterna Hagström & Ekman gjorde på mitten av 1910-talet ett förslag till bebyggande av hela den norra delen av Karlaplan. I mitten hade de föreslagit en tornförsedd monumentalbyggnad, omgiven av stora bostadshus. Det var emellertid bara ett av dessa som uppfördes (1916-19) enligt Hagström & Ekmans ritningar, nämligen Musketören 10 på hörnet Karlavägen/Lützengatan. De tre andra bostadshusen - Trumslagaren 11, Djursborg 11 och Vedbäraren 19 - uppfördes först på 1920-talet och då med Höög & Morssing samt G A Falk & Knut Nordenskjöld som arkitekter. Det är påfallande hur dessa i mycket har följt Hagström & Ekmans förslag från 1916 med likartad takutformning och hushöjd, hörntorn på husen mot Karlavägen, öppna portiker, rusticering upp t o m 1 tr osv. Trots att byggnaderna är uppförda med åtskilliga års intervall ger de således ett mycket enhetligt intryck. Den av Hagström & Ekman föreslagna monumentalbyggnaden realiserades aldrig.

Kvarteren nordost och nordväst om Karlaplan, upp mot Valhallavägen, präglas i mycket hög grad av 1910- och 20-talets arkitektur. Under 1910-talet var nationalromantiken den förhärskande stilen med tegelfasader med sparsam dekor, småspröjsade fönster, burspråk och rikt skulpterade portaler - ofta i granit. Taken var ofta klädda med glaserat tegel. Skiffer förekom även. Många entréer och trapphus, ibland med riklig dekor i al seccoteknik, finns här bevarade från denna tid. 1920-talsbebyggelsen utmärks framförallt av sina släta puts- eller slammade fasader, ofta försedda med dekor av klassicistisk karaktär som friser, lisener, frontoner osv. Fönstren är i allmänhet sexdelade, taken belagda med tegel eller skiffer.

De två grindstugorna vid Ladugårdslands Tull mot norr. Här ligger dagens Karlaplan. Foto 1892 (stugorna revs kort därpå, i maj 1893).

Kvarteren norr om Karlaplan rymmer många utmärkta och väl bevarade exempel på detta 1910- och 1920-talets bostadsbyggande. Det är emellertid inte bara själva bebyggelsen som ger en speciell karaktär åt detta område. Den Hallmanska stadsplanen från 1911 med sina oregelbundna kvarter bidrar även härtill. Nämnas bör kanske i detta sammanhang fastigheterna Djursborg 13 resp Trumslagaren 15, båda uppförda omkring 1925. De fungerar båda två som fondbyggnader, för Östermalmsgatan mot öster resp Wittstocksgatan mot väster, vilket ger dem en mycket speciell roll i gatubilden. I de båda gatornas förlängning reser sig Engelbrektskyrkan i väster och Gustav Adolfskyrkan i öster.

Tysta Gatan och Breitenfeldsgatan

Stadsplanen för kvarteren norr om Karlaplan fastställdes som ovan nämnts 1911. Planen avsåg genomgående stora tomter för sexvåningshus med stora lägenheter. I samband med första världskriget minskade intresset och benägenheten att satsa på dylika stora byggnadsföretag, vilket tvingade fram en stadsplaneändring 1915. Det stora kvarteret Musketören blev därvid två, Musketören och Furiren, på ömse sidor om den nyskapade Tysta Gatan. Längs denna lilla, från Karlavägen avskärmade gata - därav namnet - gjordes tomterna små och hushöjderna reducerades avsevärt. De första husen som uppfördes här under åren 1917-19 var enfamiljshus i 3½ våning med en liten lägenhet för husets gårdskarl eller portvakt

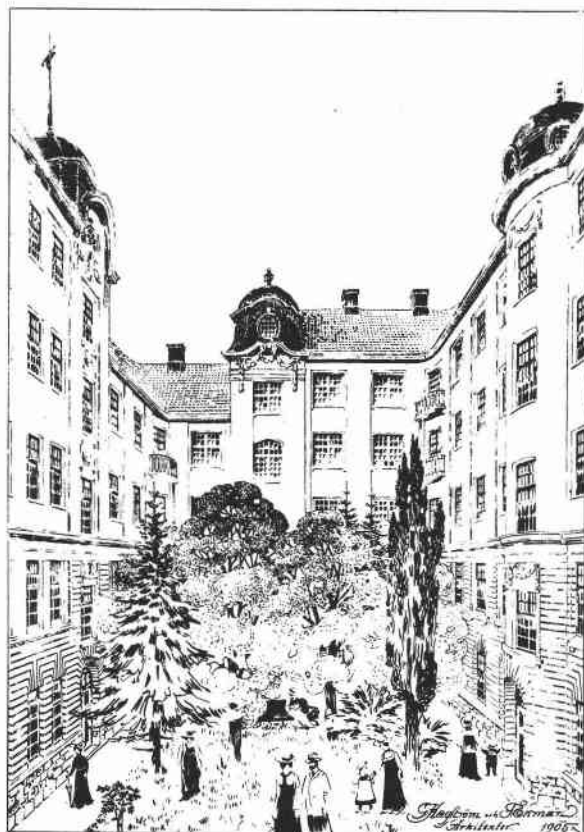
Tysta Gatan mot norr med kv Musketören t v och Furiren t h. Gatan ser än idag ut ungefär som den gjorde på 1920-talet. Foto J Stjernström 1928.

i bottenvåningen. Det var inte fastslaget i stadsplanen att husen skulle vara enfamiljshus, men förhoppningen fanns att hela gatan så småningom skulle kantas av hus av denna karaktär. Det dröjde dock till in på mitten av 1920-talet innan Tysta Gatan blev fullbyggd och då huvudsakligen med mindre hyreshus. Gatan har trots detta bibehållit sin exklusiva karaktär. Något enstaka hus fungerar fortfarande som enfamiljshus medan flera har kontoriserats. Många bevarar den ursprungliga ofta mycket påkostade inredningen såsom entréer, trapphus, takmålningar m m. Dessa hus, som alla är individuellt utformade men ändå genom proportioner och material ger ett mycket homogent intryck, är ritade av arkitekter som G A Falk, Cyrillus Johansson, Josef Östlihn och Fredrik Lidvall.

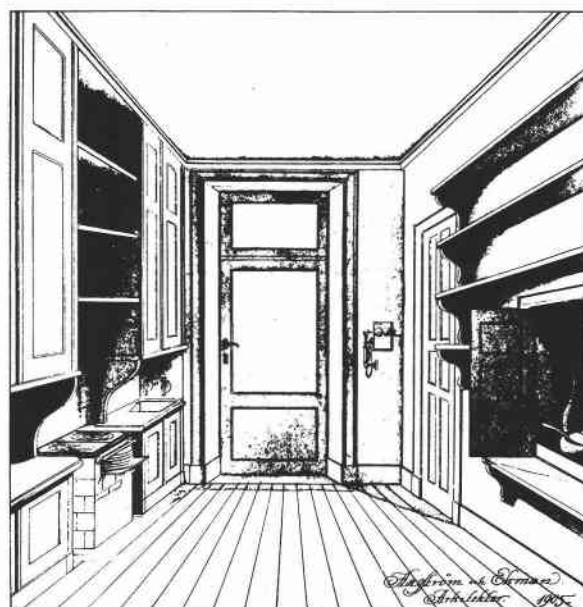
Kring Breitenfeldsgatan, strax intill Tysta Gatan, uppfördes under 1920-talets första år en rad hus som också är värda ett särskilt omnämnande. En stadsplaneändring 1922 skapade förutsättningarna för ordnandet av denna lilla intima bostadsgata, som ursprungligen var tänkt för stora och maximalt utnyttjade tomter. Breitenfeldsgatan vidgades nu till en liten öppen, planterad plats med springbrunn i mitten och avslutades i fonden mot Valhallavägen med ett portvalv. De små hyreshusen, som på ömse sidor kantar gatan, uppfördes 1922-23 med Sven Wallander som arkitekt. De var enhetligt utformade - i 4 vån med flacka tak, en gemensam taklisthöjd och symmetrisk fönster- och portplacering. Lägenheterna var genomgående små, 1-4 rum och kök. Samtliga hade badrum, de största också jungfrukammare. Alla fasader har bevarats väl sedan byggnadstiden. Genom bebyggelsens måttliga skala mitt i en i övrigt storskalig stenstad har Breitenfeldsgatan lyckats behålla sin ursprungliga och mycket intima karaktär.

Hemgården och AB Hemtrefnad

Mitt i detta övre Östermalm, som trots allt framförallt uppfördes för en kapitalstark och privilegierad grupp, ligger en rad byggnader som är uppförda för de något mindre bemedlade i samhället. Det mest avvikande exemplet är 1890-talets arbetarbostadshus i kv Storcken, vilka redogjorts för ovan. Inte långt därifrån, i kv Rådjuret 19 (Östermalmsgatan 68) ligger Hemgården, ett bostadshus som också avvek från den omgivande bebyggelsen. Det var ett aktiebolag, AB Hemgården, som stod som byggherre för detta bostadskomplex, "närmast avsedt för löntagare eller andra personer med begränsade inkomster". Lägenhetsstorleken varierade mellan 1 och 6 rum. Det unika med Hemgården var att det var försett med ett centralkök, varifrån hyresgästerna via mathissar kunde förse sig med dagens alla måltider. Denna service gjorde att lägenheterna saknade kök i vanlig bemärkelse. Istället fanns ett större serveringsrum, där man hade vissa möjligheter till enklare matlagning. Genom denna centralköksidé kunde

Tv gårdsinteriör från Hemgården och nedan det lilla serveringsrum, som ursprungligen fanns i varje lägenhet. Ur Aktiebolaget Hemgården Centralkök. 1905.

hyrorna hållas nere och även "personer med begränsade inkomster" ges möjlighet att bo "inom en fashionabel stadsdel och helt nära spårvägsnätet."

Hemgården uppfördes under åren 1904-07 av den vid denna tid mycket produktiva arkitektfirman Hagström & Ekman. Centralköket upphörde redan 1914 och alla gamla serveringsrum är idag ombyggda till kök. Påpekas bör att fastigheten uppfördes utmed den dåvarande Ladugårdslands Tullgata, som på grund av oklara ägoförhållanden inte kunde exproprieras. Den öppna förgården mot Östermalmsgatan är således en del av den gamla Tullgatan, där förut det Brandelska sockerbruket låg.

Något öster om Hemgården uppfördes 1907-08 AB Hemtrefnads nybyggnad (Östermalmsgatan 84, kv Orren 2). Initiativet till denna anläggning togs av en kvinna vid namn Eugenie Sundholm i syfte att skaffa goda bostäder åt "Stockholms själförsörjande och bildade kvinnor". Huset rymde ett nittiotal lägenheter om 1-2 rum och kök. Byggnadsritningarna var utförda av Per O Hallman, annars mest känd som stadsplanarkitekt. Huset är exteriört väl bevarat sedan byggnadstiden men sammanslagningar av lägenheterna har ägt rum under senare år.

Ytterligare några bostadskomplex av denna karaktär finns i denna del av Östermalm, t ex Govenii Minne på Nybrogatan 75. Det uppfördes 1914-15 och innehåller också omkring 90 lägenheter, samtliga mycket små.

Institutionerna blir fler

Trots att bostadsbebyggelsen alltid har dominerat i den norra delen av Östermalm tillkom under 1900-talets första årtionden en rad institutioner här, framförallt koncentrerade till de två stora kvarteren Malmgården och Uppfinnaren. I kv Malmgården, uppkallad efter August Blanchés malmgård som låg här fram till omkring 1880, fanns redan läroverksbyggnaden från sent 1870-tal. Strax norr om den och den gamla Ladugårdslands Tullgata, som tidigare gick snett genom kvarteret, placerades Östermalms högre realläroverk. Det var Ragnar Östberg som stod för ritningarna till denna mycket monumentala tegelbyggnad, helt fri från äldre tiders historicerande stilmotiv. En rad kända konstnärer anlätades för skolans utsmyckning. Prins Eugen, Axel Törneman och Georg Pauli gjorde stora väggmålningar inne i skolan medan Carl Eldh utförde granitrelieferna på flygelbyggnadernas gavlar mot söder. Skolan invigdes 1911.

Grannbyggnaden norröver, på andra sidan Östermalmsgatan, utgörs av den gamla Militärstabsbyggnaden, sedermera Krigshögskola. Arkitekt till denna också mycket monumentala anläggning var Erik Josephson. Den första delen, som kom till 1912-14, utgjordes av det sydvästra partiet av dagens byggnad, alltså den del som ligger i hörnet Östermalmsgatan/Artillerigatan. Tio år senare, 1924-26,

Östra Real. T v ligger den gamla läroverksbyggnaden, som revs först 1931. I högra hörnet skymtar den s k Falkmanska villan, uppförd under 1900-talets allra första år men numera också riven. Foto från 1910-talets början.

fullbordades komplexet med sin nuvarande huvudbyggnad och östra flygel. Formspråket är hämtat från stormaktstidens barock - ett motiv som stämmer väl överens med byggnadens innehåll. Krigshögskolan flankeras även norrut av en byggnad uppförd av Ragnar Östberg, nämligen Patent- och registreringsverket. Det uppfördes under 1910-talets sista hälft och invigdes 1921. Även i denna byggnad har Östberg använt sig av mörkrött tegel som fasadmateriel, men här är teglet murat med öppna fogar vilket ger fasaden en mycket speciell reliefefekt. Den ursprungligen nästan helt kvadratiska byggnaden, formerad kring två inre gårdar, var tänkt att byggas till i fyra etapper med långa flygelbyggnader grupperade kring ytterligare två gårdar. Endast det första av dessa utbyggnadsprojekt realiserades som planerat - de två långa längorna mot Valhallavägen, som tillsammans med den äldsta byggnaden skapar en nästan 100 meter lång fasad. Denna tillbyggnad ägde rum på mitten av 1940-talet, strax efter Östbergs bortgång. Den har en fasadutformning som är i det närmaste identisk med den äldre byggnadens. Omkring 1960 genomfördes nästa utbyggnad av Patentverket. De två mot Artilleri- och Skeppargatorna ställda, helt fristående paviljongerna, bryter både i form och material med det Östbergiska formspråket.

Ytterligare några institutioner, men av något mindre format, finns i detta område. Militärstabens närmaste granne västerut är Östermalms brandstation, ritad av Gustaf Laurelius 1926-27. Den slamputsade fasaden, de stora portarna på rad mot Östermalmsgatan och det enkla klassicerande formspråket är bevarat sedan byggnadstiden medan övningstornet på gården revs under 70-talet. I Gustav Adolfsparkens sydvästra hörn uppfördes under 1930-talets sista år Lyceum för flickor (idag Östermalmsskolan). Lyceum ritades av arkitekten David Dahl, som stått för flera av stadens funktionalistiska skolbyggnader. Andra skolor är den s k Margaretaskolan, idag Stockholms Tekniska Institut, och Frälsningsarméns krigsskola, vilken än idag fungerar som arméns officersskola. Båda uppfördes omkring 1914 och är belägna i kv Kornetten 5 resp 9.

Östermalms brandstation i kv Ripan. Fasaden mot Östermalmsgatan. Foto L af Petersens 1945.

De senaste decenniernas byggande

1931 fastställdes stadsplanen för Gärdet, som under hela 30-talet skulle växa fram norr om Valhallavägen, vilken nu drogs ut till sin nuvarande längd. Området omedelbart norr om Svea och Göta livgardes kaserner med garnisonens lilla kyrka, Gustav Adolfskyrkan, ingick också i Gärdesplanen. Kring kyrkan växte det under 30-talets sista år upp en rad hyreshus av traditionellt funktionalistiskt snitt, ungefär som på det angränsande Gärdet. För ritningarna till dessa hus stod bl a Sture Frölén, N W Larsson och Ture Sellman. Kvarteren längst österut i området uppfördes omkring 1950 och 1960. På andra sidan Oxenstiernsgatan har sedan slutet av 50-talet Sveriges Radio och TV:s byggnader brett ut sig. Såväl gator som kvartersnamn har här, liksom i området strax öster om Karlaplan, sitt ursprung i de militära traditioner som just denna del av Östermalm bär såsom kvarteren Rekryten, Fältprästen och Musketören. Många gator påminner om svenska härförare, exempelvis Gyllenstiernsgatan, eller slag som svenskarna någon gång kämpat i, t ex Breitenfeldsgatan.

I och med att området kring Gustav Adolfskyrkan och den nuv Gustav Adolfsparcken bebyggdes, var i princip hela Östermalm fullbyggt. Ett undantag fanns emellertid ännu och det var kvarteret omedelbart norr om Karlaplan, dagens kv Fältöversten. Området var ända fram till på slutet av 1960-talet fyllt av små verkstadsbyggnader, garage, vedupplag m m och kallades allmänt för Gropen. I början av 1970-talet uppfördes här Fältöversten, ett stadsdelscentrum med bostäder, butiker och social service. Det var Lennart Bergström Arkitektkontor AB som stod för ritningarna till detta kvartersstora komplex. Med Fältöversten har Karlaplan slutits, dock icke som det ursprungligen var tänkt för drygt hundra år sedan när Albert Lindhagen lade fram sitt förslag till reglering av Stockholms malmar.

Denna del av Östermalm har i stort sett varit förskonad från rivningar. Här och var har dock vissa punktsaneringar ägt rum, framför allt i de tidigast exploaterade kvarteren omedelbart öster om Sturegatan. Så har t ex den s k Wallenbergiska villan från mitten av 1870-talet rivits och ersatts av ett nytt och stort kontors- och bostadskomplex i kv Älgen. Rivningar av enstaka äldre hyreshus har också ägt rum i bl a kv Hjorten, Hinden och nu senast, under 1985, i kv Bävern.

Suzanne Lindhagen

KÄLLOR OCH LITTERATUR

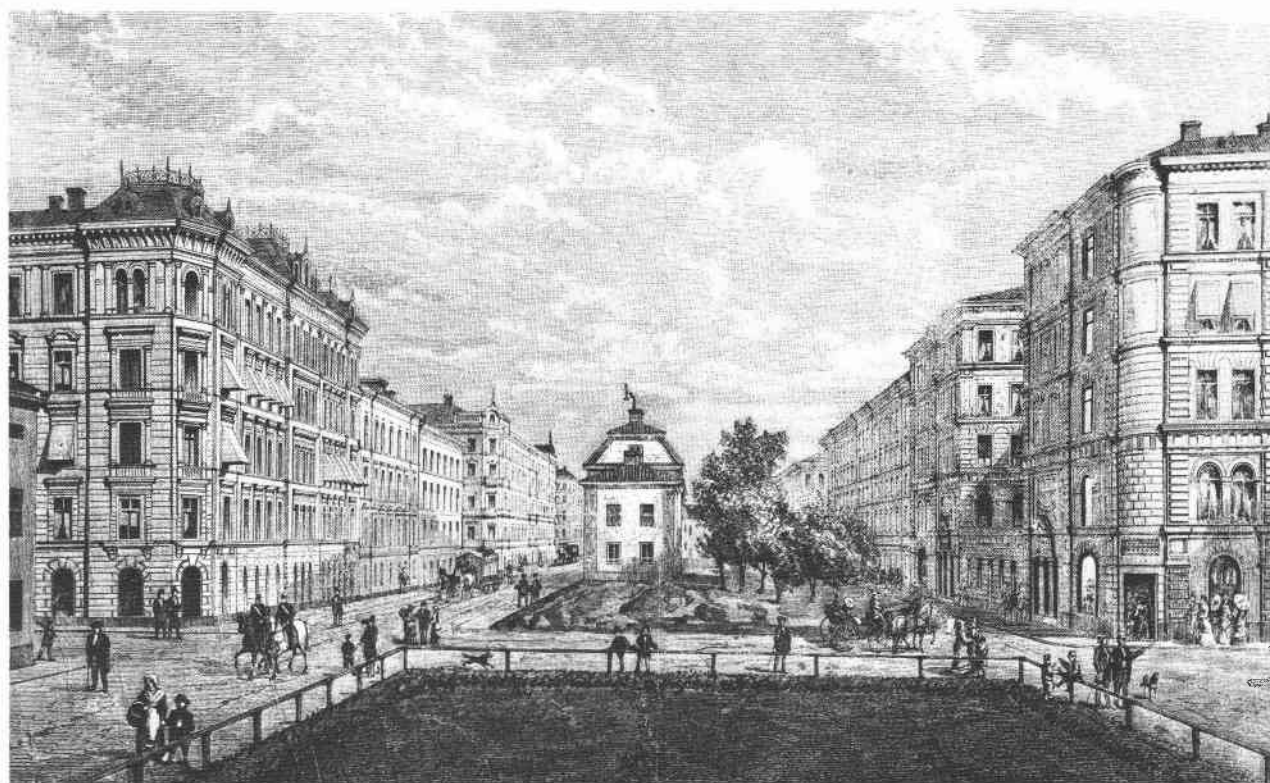
Otryckta källor

- Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.
 Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
 Fastighetskontorets arkiv, Stockholm.
 Stockholms stadsarkiv.
 Stockholms stadsmuseums arkiv.

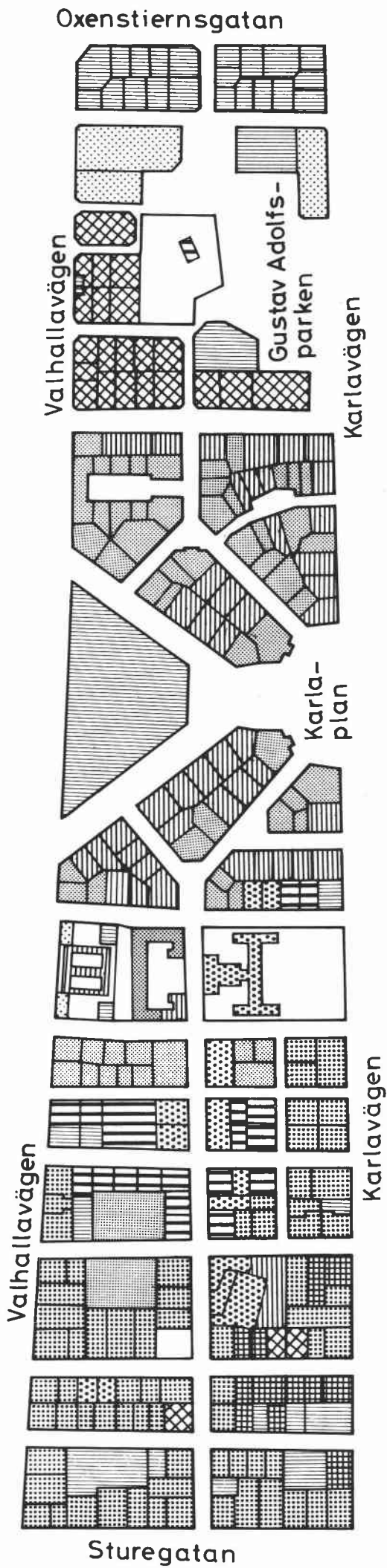
Litteratur

- Ahnlund, N Ladugårdslandet. Till Hedvig Eleonora kyrkas 200-årsminne 1737-1937. Stockholm 1937.
- Aktiebolaget Hemgården Centralkök. Stockholm 1905.
- Andersson, H O & Bedoire, F Stockholms byggnader. Lund 1973.
- Avelius, N Patentverket från gamla tider till nu (1885-1967/68). Stockholm 1968.
- Bergquist, G & Malmquist, S Malmarna. Stockholm 1969.
- Boëthius, A Patentverkets byggnad. Stockholm 1975.
- Dahlgren, E W Stockholm Sveriges Hufvudstad. Stockholm 1897.
- Elmquist, G Redogörelse för Högre realläroverkets å Östermalm i Stockholm nya byggnad. Stockholm 1910.
- Gejvall, B 1800-talets Stockholmsbostad. En studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen. Stockholm 1954.
- Hasselblad, B Stockholmskvarter. Vad kvartersnamnen berättar. Lund 1979.
- Hesselman, G Historik över byggnadsyrket i Stockholm 1250-1950. Stockholm 1952.
- Husen på malmarna. En bok om Stockholm. Stockholm 1985.
- Husen på malmarna, historia-framtid. Stockholms stadsmuseum 1983. Stockholm 1983.
- Kv Rådjuret. Undersökning av ett kvarter på Östermalm. Stencilerad uppsats 1983.
- Lagerberg, S Gustaf Adolfskyrkan. Kort historik och byggnadsbeskrivning. Stencil 1971.
- Lagerstedt, A Arbetarebostadsbolaget Stockholms Arbetarehem. Stockholm 1900.
- Lundin, C & Strindberg, A Gamla Stockholm. Stockholm 1882.
- Lundin, C Nya Stockholm. Stockholm 1890.
- Malmström, C Kungl. Djurgården i Stockholm. En skildring av dess historia och nutida naturparksområden. Uppsala 1970.
- Neuhaus´ panorama över Stockholm på 1870-talet. Stockholm 1954.
- Oscars församling 50 år. Minnesskrift. Uppsala 1956.

- Persson, M Agnes Lagerstedt och Stockholms Arbetarehem i kvarteret Storcken. Stadsvandringar 9. Stockholm 1985.
- Selling, G Esplanadsystemet och Albert Lindhagen. Stadsplanering i Stockholm åren 1857-1887. Stockholm 1970.
- Sommar, C O Strindberg på Östermalm. Stockholm 1980.
- Stenstadens arkitekter. Sju studier över arkitekternas verksamhet och betydelse vid utbyggnaden av Stockholms innerstad 1850-1930. Stockholm 1981.
- Stockholms adresskalender, skilda årgångar.
- Stockholms gatunamn. Stockholm 1982.
- Stockholms stads byggnadsnämnds årsberättelse. 1916 och framåt.
- Tjerneld, S Djurgården under 300 år. Stockholm 1980.
- Tjerneld, S Hundra år på Östermalm. Stockholm 1984.
- Utredning rörande bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt värde på Östermalm. Stockholms stadsmuseum 1963. Stockholm 1963.
- Wästberg, P & af Petersens, L Östermalm. Stockholm 1962.
- Östermalm I Byggnadsinventering 1973. Stockholms stadsmuseum. Stockholm 1974.
- Östermalm II Byggnadsinventering. Stockholms stadsmuseum 1985. Stockholm 1985.
- Östermalm IV Villastaden, Eriksberg och Lärkstaden. Byggnadsinventering. Stockholms stadsmuseum 1984. Stockholm 1984.

Karlavägen - eller Norra Humlegårdsgatan eller Gröna Gatan som den förr kallades - österut från korsningen Sturegatan. 1870- och 80-talsfasader kantar den nya esplanaden medan ett hus från äldre tider står kvar mitt i Karlavägens blivande planteringar. Träsnitt av O Mankell 1883.

- 1870 — 1879
- 1880 — 1889
- 1890 — 1899
- 1900 — 1909
- 1910 — 1919
- 1920 — 1929
- 1930 — 1939
- 1940 — 1949
- 1950 —
- Obebyggd tomt

KARTA ÖVER FASTIGHETERNAS BYGGNADSÅR

Artalen avser byggnadslovsår.